

o. dr Jan Dezyderiusz Pol
Instytut Politologii
Studium Pracy Socjalnej Caritas
Uniwersytet Kard. S. Wyszyńskiego
Warszawa

Wybrane aspekty kary pozbawienia wolności i jej konsekwencje dla rodziny

Kogo dotyczą konsekwencje kary pozbawienia wolności?

Omawiając aspekty kary pozbawienia wolności, należy pamiętać, iż zawsze funkcjonują one dwutorowo, powodując określone konsekwencje, które warto rozpatrywać w kontekście osób pozbawionych wolności, jak i ich rodzin. Różne są owe konsekwencje dla rodziny i różne dla więźnia.

Członkowie najbliższej rodziny zadają sobie zasadne pytania o to, jaki wróci on po odbyciu kary.

Oczywistym jest, iż kara izolacji, zwłaszcza długotrwałej, wiąże się z oddziaływaniem na skazanego takich zjawisk jak: przyzonizacja, deprywacja potrzeb, zetknięcie z przejawami podkultury więziennej i normami tzw. „drugiego życia”. Nierzadko skutkuje to wytworzeniem u osadzonego osobowości karceralnej.

Więzień po opuszczeniu zakładu karnego może być dobrze przyjęty przez najbliższych, a swoim postępowaniem zechce udowodnić, iż warto było czekać... Może jednakże zdarzyć się i tak, że wróci zdemoralizowany w stopniu wykluczającym readaptację w rodzinie.

Istotny jest również fakt, iż już przed rozpoczęciem kary, rodzina skazanego mogła być dysfunkcyjna - zdarza się więc, że nie oczekuje ona powrotu więźnia.

Były więzień, jeszcze przed opuszczeniem murów zakładu karnego, zastanawia się natomiast nad tym czy będzie miał gdzie wrócić i jaką sytuację zastanie po powrocie.

Czynnikiem wspólnym jest to, że więzienie pozostawia trwały ślad, istotny tak dla przyszłego funkcjonowania skazanego, jak i jego rodziny.

Następstwa kary pozbawienia wolności a rodzina skazanego

Rodzina jest najczęściej spotykaną grupą, w którą ludzie angażują się całościowo, głęboko, trwale i jak wszystkie grupy pierwotne winna stać się źródłem elementarnych związków społecznych oraz ideałów moralnych. Socjologowie i psycholodzy wskazują dodatnią korelację zachodzącą pomiędzy życiem rodzinnym a zdrowiem psychicznym jednostek. Co prawda życie małżeńsko – rodzinne nie chroni przed problemami społecznymi i ekonomicznymi, ale może stanowić istotne oparcie w przezwyciężaniu tych problemów. [Zob. Majkowski, 1999, s. 32 – 33]. Bliskie więzi rodzinne stanowią ochronę przed poczuciem wyobcowania, wzmacniając odporność psychiczną i mogą być źródłem wsparcia w sytuacjach przełomowych, w tym także w okresie radykalnych zmian. Takim okresem jest niewątpliwie moment zakończenia kary pozbawienia wolności. Badania przeprowadzone w USA, Kanadzie, Anglii i Holandii w latach siedemdziesiątych wykazały, że ludzie otoczeni rodziną, przyjaciółmi, działający w różnych organizacjach, związani jakąś ideologią czy wiarą, ponoszą mniejsze negatywne konsekwencje sytuacji stresowych. [Zob. J. Żebrowski (red.), 2002, s. 46 – 49] Tymczasem skutkiem odbywania kary przez jednego z członków rodziny – jest częstokroć zachwianie w niej więzi emocjonalnych, a „dezintegracja rodziny może być rozumiana w kategoriach braku społecznego ładu w tych sferach społecznego ładu, których dotyka”. [W. Majkowski, 1999, s. 61]

Zaburzone więzi rodzinne niosą za sobą negatywne następstwa dla resocjalizacji więźnia, traci on bowiem wewnętrzną motywację do zmiany, do stawania się lepszym.

„Nawet najlepsze efekty pracy reedukacyjnej z osadzonymi okażą się krótkotrwałe, jeśli nie będzie systemu wsparcia na wolności. Bez pomocy rodziny, bez pracy, bez mieszkania, bez oparcia w ludziach, którzy ułatwią pierwsze kroki na wolności, wychodzący z więzień w końcu wrócą do kolegów, którzy wyszli na wolność przed nimi.” [B. Stańdo – Kawecka, Forum Penitencjarne 01/2006, s. 11]

Innym następstwem odbywania kary jest stygmatyzacja, społeczne napiętnowanie skazanego, które występuje po karze, mimo systematycznych prób podtrzymywania więzi rodzinnych. Rodzina przyjmująca takiego więźnia musi być przygotowana na podjęcie pewnych działań razem z nim, bowiem minimalizowanie negatywnych skutków izolacji więziennej, w znacznej mierze polega na odpowiednim przyjęciu byłego więźnia do rodziny, a w szerszym aspekcie – do społeczeństwa. Im pełniejsza akceptacja rodziny, tym

skuteczniejszy przebieg resocjalizacji skazanego. „Im większy jest zakres wartości wspólnych dla członków rodziny (...) tym mniej bywa konfliktów w rodzinie, tym większa jest jej spójność, tym większe subiektywne poczucie wsparcia przez jej członków, tym samym mniejsza podatność na sytuacje stresowe w warunkach pozarodzinnych”. [M. Płopa, 1996, s. 89 – 104]

Należy pamiętać, iż po opuszczeniu zakładu karnego skazany znajduje się w sytuacji kryzysowej, spowodowanej zmianami w osobowości i jego sytuacji życiowej, będących następstwem długotrwałej izolacji. Czynniki wywołujące ten stan można podzielić na następujące grupy:

- wpływ uwarunkowań życia zbiorowości globalnej na pełnienie przezeń pozytywnych ról społecznych (np. istniejące bezrobocie może utrudniać pełnienie roli zawodowej),
- wpływ zmiany ról społecznych na osobowość skazanego (Więzień opuszczający zakład karny niejednokrotnie stoi przed koniecznością zdobycia nowego zawodu. Nawarstwiający się problemy związane z podjęciem nowych ról społecznych mogą spowodować u niego poczucie bezradności oraz powstanie stanu agresywno – lękowego),
- wpływ ponownego podziału ról społecznych (Niejednokrotnie środowisko rodzinne nie akceptuje osoby skazanego, który stoi zatem przed koniecznością tworzenia nowych więzi rodzinnych). [Zob. A. Bałandynowicz, 2002, s. 297]

Rodzinne wsparcie emocjonalne, rozumiane w szerokim aspekcie, zawiera takie elementy jak: empatia, przywiązanie, koncentracja na jednostce, obdarzanie kogoś uczuciem, wyrażanie współczucia czy intymności. Taki typ wsparcia ma wpływ na poczucie własnej wartości byłego więźnia i pomaga w konstruktywnym przezwyciężaniu trudności adaptacyjnych po wyjściu na wolność oraz sprzyja jego równowadze psychicznej. [Zob. Żebrowski J., 2002, s. 72 – 73]

Formy pomocy więźniom i ich rodzinom przed opuszczeniem i po opuszczeniu zakładu karnego

Pomoc skazanemu i jego rodzinie w procesie resocjalizacji i readaptacji społecznej wymaga określonych kompetencji i w pewnym zakresie realizowana jest przez różne instytucje, stowarzyszenia, fundacje, związki wyznaniowe. Warto zauważyć, iż przed opuszczeniem zakładu karnego akcent w zakresie pomocy kładziony jest na więźnia, zaś dopiero po opuszczeniu placówki penitencjarnej – na rodzinę.

Zgodnie z kodeksem karnym wykonawczym, bez względu na rodzaj systemu oddziaływań jakiemu podlega skazany (zwykły, programowy czy terapeutyczny), na sześć miesięcy przed przewidywanym zwolnieniem podejmuje się działania przygotowujące go do życia po opuszczeniu zakładu karnego. [Art. 249 § 1, Kkw, Dz. U. Nr 90, poz. 557 oraz Nr 160, poz. 1083]

Skazanemu ułatwia się kontakt z kuratorem sądowym, udziela informacji o organach i instytucjach świadczących pomoc postpenitencjarną. Jeżeli zwalniany skazany jest niezdolny z powodów zdrowotnych do samodzielnego powrotu do miejsca zameldowania lub miejsca przebywania bez zameldowania, administracja zakładu karnego jest obowiązana w okresie poprzedzającym zwolnienie nawiązać kontakt z rodziną, osobą bliską lub wskazaną przez skazanego inną osobą i powiadomić ją o terminie zwolnienia, a w przypadku, gdyby te działania okazały się bezskuteczne, jest obowiązana udzielić zwalnianemu pomocy w udaniu się do miejsca zamieszkania. Otrzymuje on także, między innymi, pomoc materialną w formie pieniężnej, w wysokości 1/3 miesięcznego przeciętnego wynagrodzenia lub ekwiwalent w postaci odzieży, bielizny, obuwia, biletów, a także żywności na czas podróży.

„Kodeks karny wykonawczy wyznacza więziennictwu szereg zadań, których celem jest przygotowanie skazanego do powrotu do społeczeństwa. Należy podkreślić, iż cały proces wykonywania kary pozbawienia wolności jest podporządkowany wykształceniu u skazanych postaw społecznie pożądanym. Osiągnięcie takiego celu wymaga wyposażenia ich w niezbędne umiejętności i środki. (...) Przygotowanie do zwolnienia rozpoczyna się od momentu przyjęcia do zakładu karnego. Polega to na zabezpieczeniu zasobów, którymi skazany dysponuje, stworzeniu możliwości uzupełnienia braków, korekty dysfunkcji i kształtowaniu umiejętności sprzyjających reintegracji ze środowiskiem”. [J. Górniewicz, H. Kędzierska (red.), 2000, s. 68]

Pomoc postpenitencjarna, jako jeden ze składników polityki społecznej państwa, ukierunkowana jest na wspieranie osób przebywających i zwalnianych z zakładów karnych, a także ich rodzin, choć, jak wspomniano, w praktyce pomoc rodzinie w zbyt małym stopniu świadczona jest w trakcie odbywania kary przez osadzonego. Wprawdzie rodziny osadzonych uprawnione są do korzystania z funduszu pomocy postpenitencjarnej, jednakże szczegółowe przepisy (Dz. U. Nr 124, poz. 823) znacznie ograniczają zasięg tej pomocy. W uzasadnionych przypadkach skazani i ich rodziny mogą korzystać z pomocy medycznej i prawnej świadczonej przez podmioty wymienione w art. 38 § 1 Kkw, czyli określone prawem

stowarzyszenia, fundacje, organizacje, instytucje, jak również kościoły i inne związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania.

Rodziny więźniów wciąż nie zawsze są dostatecznie przygotowane do zmierzenia się ze skutkami zmian, jakie u osadzonego powoduje kara izolacji. Niezwykle istotna jest edukacja rodziny w kierunku umiejętności i technik rozpoznawania potrzeb takiej osoby, a w szczególności w kierunku kształtowania umiejętności aktywnego słuchania, otwartości w wyrażaniu własnych myśli, negocjacji, udzielania skutecznego wsparcia poprzez podkreślanie mocnych stron osobowości byłego więźnia.

W tym miejscu warto wspomnieć o szczególnej sytuacji rodzin dysfunkcyjnych, w których na skutek zaistniałej z winy skazanego przemocy, do resocjalizacji, pojednania i przywrócenia właściwych funkcji nigdy nie dojdzie. Takie rodziny zasługują na odrębną troskę i opiekę, nie tylko materialną.

Kodeks karny wykonawczy zawiera rozwiązania ustawowe oddające w gestię administracji terenowej powoływanie terenowych rad do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym, jak i określa kierunki ich działań. Może to pomóc w stworzeniu w przyszłości takiego systemu pomocy skazanym i ich rodzinom, który całościowo uwzględniałby wsparcie prawne, psychologiczne, duchowe, wspólnotowe czy informacyjne. [Zob. J. Górniewicz, H. Kędzierska, s. 65]

Organizacje świadczące pomoc skazanym i ich rodzinom

Niestety, w Polsce ciągle jeszcze nie doszło do ukształtowania konkretnego modelu pomocy podczas pobytu osadzonych w placówce penitencjarnej. Wciąż główne działania sprowadzają się wyłącznie do pomocy postpenitencjarnej. Także aktualna ustawa o pomocy społecznej stanowi o pomocy więźniom w tym właśnie aspekcie i traktuje problem raczej marginalnie. Wprawdzie artykuł 120 Ustawy o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004r wspomina, iż w zakładach karnych mogą być zatrudniani pracownicy socjalni, jednakże w praktyce pomocą tą zajmują się najczęściej osoby bez odpowiednich kwalifikacji zawodowych. W głównej mierze są to wychowawcy, posiadający wyższe wykształcenie i świadectwo ukończenia Szkoły Oficerskiej Służby Więziennej, (w programie której nie uwzględnia się pracy socjalnej, a tylko porusza problematykę pomocy postpenitencjarnej). Braków nie wypełniają także resortowe szkolenia i kursy.

Część zadań z omawianego zakresu realizowana jest przez wolontariuszy. Podczas przebywania w jednostkach penitencjarnych, wolontariusze służą pomocą skazanym

w realizacji potrzeb psychicznych i materialnych. Ich praca na rzecz osadzonych często przenosi się również na działalność poza murami więzienia, obejmując pomoc w rozwiązywaniu konfliktów i jednanie rodzin z osadzonymi, prowadzenie korespondencji, pozyskiwanie i podział darów, organizację i prowadzenie audycji przez radiowęzeł więzienny, animację spotkań, zarówno o charakterze kulturalnym, jak i religijnym. [Zob. R. Musidłowski, 1997, s. 399 – 412]

Różne organizacje zrzeszające w Polsce osoby zaangażowane w pracę ze skazanymi i ich rodzinami mają pewne doświadczenia związane z różnorodnymi formami pomocy. Do najbardziej znanych należą: Stowarzyszenie Readaptacji Społecznej i Pomocy Uwięzionym oraz ich Rodzinom „Patronat”, Komitet Helsiński, Wrocławskie Towarzystwo Opieki nad Więźniami oraz Towarzystwo Pomocy im. Św. Brata Alberta (do roku 1989 noszące nazwę Towarzystwa Pomocy im. A. Chmielowskiego) oraz Stowarzyszenie „Bractwo więzienne”. Ze Służbą Więzienną współpracują także: Fundacja Pomocy Wzajemnej „Barka”, Stowarzyszenie Samopomocy „Krąg”, Fundacja „Exodus”, Fundacja Pomoc Społeczna SOS, Stowarzyszenie Pomocy Osobom Wychodzącym na Wolność „EMAUS”, Zgromadzenie Braci Albertynów w Krakowie, Krajowy Komitet Wychowania Resocjalizującego (dla dzieci osadzonych), Teen Challenge – oddział stowarzyszenia Chrześcijańska Misja Społeczna w Cieszynie, ośrodek socjoterapeutyczny w Wildze (dla dzieci osób skazanych), Fundacja „Arka” w Łodzi, Fundacja „Sławek” w Warszawie.

Organizacje te, zgodnie ze swymi statutami, niosą pomoc osobom pozbawionym wolności i ich rodzinom, jednakże biorąc pod uwagę aspekty formalne, nietrudno zauważyć, że praca socjalna w samych placówkach penitencjarnych obecna jest w niewielkim zakresie. Organizacje współpracujące ze Służbą Więzienną skupiają się raczej na pomocy postpenitencjarnej. Nieformalnie jednak pomoc w trakcie odbywania kary istnieje i jest wykonywana przez więźniaków (przede wszystkim wychowawców) i wolontariuszy. W pracę tę po części wpisywać się mogą również terapeuci oraz duszpasterze więzienni, jak wiadomo bowiem, zakres działania pomocy jest szeroki i obejmuje problemy związane z uzależnieniami, bezrobociem, ubóstwem, przemocą rodzinną, przestępczością, niepełnosprawnością czy pomocą ludziom starszym, a także wsparciem w sferze duchowo – moralnej. Wszystkie te zagadnienia mogą w pewnych aspektach dotyczyć więźniów w trakcie odbywania kary lub po jej zakończeniu, a także ich rodzin.

Niewątpliwie zwiększeniu efektywności pomocy skazanym i ich rodzinom podczas odbywania kary przez któregoś z jej członków służyłoby zatrudnianie w zakładach karnych i aresztach śledczych profesjonalnie przygotowanych, etatowych pracowników socjalnych.

Także wstąpienie Polski do Unii Europejskiej rozszerzyło perspektywy działań podejmowanych w ramach systemu penitencjarnego. Powstał innowacyjny Program Operacyjny Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL, umożliwiający wspomaganie readaptacji osadzonych. Jest on finansowany przez Europejski Fundusz Społeczny i służy testowaniu, wdrażaniu i upowszechnianiu nowych sposobów zwalczania dyskryminacji i nierówności na rynku pracy. Podstawowym celem programu jest włączanie sprawdzonych rozwiązań do polityki zatrudnienia oraz integracji społecznej w skali lokalnej, regionalnej i europejskiej. W ramach Programu prowadzone są inicjatywy wspierające osoby odbywające karę pozbawienia wolności i opuszczające jednostki penitencjarne, poprzez przywracanie ich na rynek pracy. Spośród ponad stu partnerstw na rzecz rozwoju, realizujących w Polsce program Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL, kilka podejmuje działania na rzecz pozbawionych wolności i byłych skazanych. Są to:

- Partnerstwo na rzecz Rozwoju „Nowa droga dla byłych więźniów”, którego administratorem jest Centralny Zarząd Służby Więziennej,
- Partnerstwo na rzecz Rozwoju „Czarna owca”, którego administratorem jest Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju – UNDP Polska,
- Partnerstwo na rzecz Rozwoju „Wyjść na prostą”, którego administratorem jest Polska Fundacja Ośrodków Wspomagania Rozwoju gospodarczego „OIC Poland”,
- Partnerstwo na rzecz Rozwoju „Powrót do wolności”, którego administratorem jest Polskie Stowarzyszenie Edukacji Prawnej. [wystąpienie Sekretarza Stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości podczas otwarcia konferencji Policji „Prewencja czy ponowne uwięzienie”, Warszawa, 21 czerwca 2007 r.]

Jak wskazuje praktyka, pomoc dotychczas świadczona nie zawsze jest spójna czy celowa. Wypracowany system (W ramach programu EQUAL) ma oddziaływać na skazanych, jak i na ich rodziny, pracodawców i społeczność lokalną, poprzez: wdrożenie kształcenia skazanych zgodnego z potrzebami rynku pracy, wprowadzenie tzw. płynnego wychodzenia na wolność, opartego na kontrakcie społecznym, opracowanie jednolitych zasad usług socjalnych, promocję i pośrednictwo pracy oraz efektywne wykorzystanie doświadczeń Partnerów ponadnarodowych. [Zob. M. Mikielwicz]

Podsumowanie

Obszar związany z pomocą rodzinie skazanego w uświadamianiu i przezwyciężaniu skutków izolacji wciąż stanowi wyzwanie dla administracji terenowej oraz organizacji,

fundacji i stowarzyszeń czy Kościołów zajmujących się pomocą postpenitencjarną. Ważne jest, by zadania polityki penitencjarnej były odpowiednio zintegrowane.

Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej szczególną nadzieję budzą innowacyjne programy pomocy osadzonym i ich rodzinom. Współczesnych penitencjarystów inspiruje także idea udziału społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności.

Rozpatrując jednakże konsekwencje kary pozbawienia wolności, pamiętać należy, iż więzienie, jako instytucja totalna, zmienia i rodzinę, i więźnia. Długotrwała izolacja zawsze stanowi wyzwanie dla trwałości więzi emocjonalnych w rodzinie, a od nich pośrednio uzależniony jest sukces resocjalizacyjny i powrót skazanego do społeczeństwa.

Summary

This publication concerns consequences of imprisonment towards prisoners and their families. It describes some aspects and effects of the penalty for family bonds. The author draws attention to the fact that such a penalty changes both former prisoners and their families and often results in stigmatization.

The author of the article describes some legal solutions in Polish penology concerning postpenitentiary help towards prisoners and their families. He also mentions some organizations, foundations and European programmes that concern such help.

Bibliografia

1. Baładynowicz A., *Probacja*, Wydawnictwo Kodeks, Warszawa 2002.
2. Dybalska I., *Pomoc skazanym w reintegracji ze środowiskiem otwartym w polskim systemie penitencjarnym*, w: *Systemowa pomoc rodzinie w procesie resocjalizacji i readaptacji społecznej*, Górniewicz J., Kędzierska H. (red.), Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2000.
3. Kawula S., *Czynniki wsparcia w życiu człowieka i jego rodziny*, w: *Rodzina polska na przełomie wieków*, Żebrowski J. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2002.
4. Kędzierski A., Kędzierska H., *Organizacja modelu systemowej pomocy rodzinie*, w: *Systemowa pomoc rodzinie w procesie resocjalizacji i readaptacji społecznej*, Górniewicz J., Kędzierska H. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko – Mazurskiego, Olsztyn 2000.
5. *Kodeks karny wykonawczy*, Dz. U. Nr 90, poz. 557.
6. Majkowski W., *Czynniki dezintegracji współczesnej rodziny polskiej, Studium Socjologiczne*, Wydawnictwo Księży Sercanów, Kraków 1999.

7. Mikielwicz M., *Nowa droga dla byłych więźniów*, <http://www.sw.gov.pl/index.php/aktualnosci/more/1798> (z dnia 8 stycznia 2008r.)
8. Musidlowski R., *Udział społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności*, w: *Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich* nr 32/1997, *Stan i problemy polskiego więziennictwa*.
9. Plopa M., *Poczucie osamotnienia w izolacji morskiej. Uwarunkowania rodzinne*, Przegląd Psychologiczny, Polskie Towarzystwo Psychologiczne i Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1996.
10. Plopa M., *Stres w kontekście życia rodzinnego*, w: *Rodzina polska na przełomie wieków*, Żebrowski J. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2002.
11. *Rozporządzenie z dnia 18 września 1998r.*, Dz. U. Nr 124, poz. 823.
12. Stańdo – Kawecka B., *Pukanie do celi*, Forum Penitencjarne 01/2006.

Notka o autorze

o. dr Jan Dezyderiusz Pol ofm

Adiunkt w Studium Pracy Socjalnej (Instytut Politologii) Uniwersytetu Kard. S. Wyszyńskiego w Warszawie. Od 1993 roku kapelan-wolontariusz w jednostkach penitencjarnych.